

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Tezy do problemu historii filozofii

Author: Andrzej J. Noras

Citation style: Noras Andrzej J. (2020). Tezy do problemu historii filozofii. "Roczniki Filozoficzne" (T. 68, nr 1 (2020), s. 5-32), doi 10.18290/rf20681-1

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ANDRZEJ J. NORAS

TEZY DO PROBLEMU HISTORII FILOZOFII

§ 1. Problem historii filozofii jest równie złożony jak sama filozofia i wymaga, a raczej należałoby powiedzieć — wymagałby, skonstruowania teorii historii filozofii, która pozwoli *resp.* pozwoliłaby skonstruować metodę pozwalającą zrekonstruować dzieje filozofii. Problem polega wszakże na tym — i stąd tryb warunkowy — że nie istnieje jedna filozofia, choć Herbert Schnädelbach dostrzega tu jednak problem i pisze:

Hegel, co zrozumiałe samo przez się, żywił jeszcze tradycyjne wyobrażenie, które pielęgnowali wszyscy filozofowie przed nim, a mianowicie, że istnieje tylko jedna filozofia, że „ta” filozofia do nikogo nie należy i że można wymienić najwyższej pojedynczych filozofów, którzy przyczynili się do budowy gmachu filozofii¹.

Wobec tego nie można mówić o określeniu jednego modelu wyjaśniającego filozofię, lecz należy koniecznie mówić o wielości modeli. W tej sytuacji problem historii filozofii jest problemem uporządkowania istniejących kierunków filozoficznych w pewne grupy tematyczne i, odpowiednio, ustalenie modeli je wyjaśniających. Problematyczność tego uporządkowania podejmuje wcześniej Wilhelm Dilthey, który we *Wprowadzeniu o konflikcie systemów* pisze:

Bezgraniczna, chaotyczna różnorodność systemów filozoficznych rozciąga się za nami i rozprzestrzenia się wokół nas. Jak długo istnieją, wzajemnie się wykluczają i zwalczały. I nie ma nadziei, że można doprowadzić do jakiegoś rozstrzygnięcia

Prof. dr hab. ANDRZEJ J. NORAS — Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Filozofii; adres do korespondencji: ul. Bankowa 11, PL 40-007 Katowice; e-mail: andrzej.noras@us.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4150-2766>.

¹ Herbert SCHNÄDELBACH, *Hegel. Wprowadzenie*, przeł. Andrzej J. Noras (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006), 3.

ich konfliktu. [...] Spoglądamy wstecz na niezmierzone ruiny tradycji religijnych, przekonań metafizycznych, udowodnionych systemów, wszelkiego rodzaju wypróbowanych poprzez wiele stuleci przez ducha ludzkiego możliwości naukowego ugruntowania struktury rzeczy, przedstawienia jej w sposób poetycki i objawienia jej w religii; metodyczne i krytyczne badanie filozoficzne analizuje każdy fragment, każdy relikwitu tej długiej pracy rodzaju ludzkiego. Każdy spośród tych systemów wyklucza inny, jeden przeczy drugiemu, żaden nie jest w stanie wykazać do końca swych racji: w źródłach historycznych nie odnajdujemy śladu owej spokojnej dysputy ze „Szkoły Ateńskiej” Rafaela, która była wyrazem eklektycznej tendencji jego epoki. Tak oto sprzeczność pomiędzy wzrastającą świadomością historyczną a dążeniem filozofii do uzyskania ważności powszechnej staje się coraz ostrzejsza, coraz to bardziej rozpowszechnia się atmosfera pełnej rozbawienia ciekawości co do systemów filozoficznych — jaką publiczność skupią wokół siebie i jak długo wytrwa ona przy nich².

§ 2. Dilthey analizuje znaczenie historii dla filozofii i pisze o rozumieniu historii filozofii przez eklektyków, do których zalicza między innymi Jakoba Thomasia (1622–1684), którego uczniem jest Leibniz. Dilthey podkreśla, że Thomasius — jako eklektyk — łączy to, co systematyczne, z tym, co historyczne i pisze:

Tymczasem naukowa historia filozofii powstała wtedy, kiedy w drugiej połowie osiemnastego wieku do tej części historii wniknęły dwa momenty. Filologia niemiecka i utworzona przez nią metoda literacka stanowiła moment pierwszy. [...] Drugi moment, na którym polegało powstanie naukowej historii filozofii, stanowiło stopniowo udoskonalone przez niemiecką historię i filozofię od czasów Winckelmanna uporządkowanie zjawisk literackich w kontekście postępującego rozwoju³.

Problem rozwoju wiąże się zwyczajowo z Heglem, tymczasem Klaus Oehler podkreśla, że myśl ta znalazła się już wcześniej w obszarze zainteresowań filozofów, i pisze:

² Wilhelm DILTHEY, *Typy światopoglądów i ich rozwinięcie w systemach metafizycznych*, w: IDEM, *O istocie filozofii i inne pisma*, przeł. Elżbieta Paczkowska-Lągowska (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987), 115–116. Zob. Wilhelm DILTHEY, *Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen*, w: IDEM, *Gesammelte Schriften*, 8. Bd.: *Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie* (Leipzig, Berlin: B.G. Teubner, 1931), 75–76.

³ Wilhelm DILTHEY, *Archive der Literatur in ihrer Bedeutung für das Studium der Geschichte der Philosophie*, w: IDEM, *Gesammelte Schriften*, 4. Bd.: *Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des deutschen Idealismus* (Leipzig, Berlin: B.G. Teubner, 1921), 557.

Wiadomo, w jakim stopniu szczególnie Herder i Goethe sprzyjali myślom o indywidualności i rozwoju. Pojęcie rozwoju, które zostaje tu wprowadzone i znajduje zastosowanie jako kategoria historyczna, było biologicznym pojęciem rozwoju wzrastania i stawania się przyrody ożywionej⁴.

Warto dodać, że urodzony w Morągu Johann Gottfried Herder (1744–1803) w Polsce znany jest przede wszystkim jako autor *Myśli o filozofii dziejów*⁵. Oehler podkreśla, że idea postępu jest wspólna dla historyków filozofii wywodzących się ze szkoły Hegla, i pisze:

Ale wraz z całą na korzyść tego, co empiryczne, wywiczoną krytyką jego przekonania, że systemy filozoficzne następują po sobie w taki sam sposób jak kategorie w systemie logiki, hegliści i wybitni historycy filozofii Johann Eduard Erdmann, Eduard Zeller, Albert Schwegler i Kuno Fischer trzymali się mocno Heglowskiego poglądu na historyczny rozwój filozofii i uczynili go punktem wyjścia swoich prezentacji⁶.

Co ciekawe, Paul Natorp nie należy do szkoły Hegla, a tymczasem, łącząc tę tradycję z charakterystyczną dla neokantyzmu koncepcją historii problemów, pisze: „Postęp poznania jest więc ostatecznie tylko postępowaniem od problemów do problemów”⁷. W 1947 r. Alois Dempf (1891–1982) publikuje książkę poświęconą zagadnieniu historii filozofii, w której formułuje program porównawczej historii filozofii, i pisze: „Filozofia rozwija się w stanowym, zawodowym i bezosobowym związku kulturowym”⁸. Mimo to problemem otwartym pozostaje kwestia, jak ten rozwój postrzegać. Hans Michael Baumgartner

⁴ Klaus OEHLER, „Der Entwicklungsgedanke als heuristisches Prinzip der Philosophiehistorie”, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 17 (1963), 4: 606.

⁵ Johann Gottfried HERDER, *Myśli o filozofii dziejów*, t. 1–2, przeł. Jerzy Gałęcki, Wstęp i komentarz Emil Adler (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962). Emil Adler (1906–1997) to germanista, który w 1968 r. wyemigrował do Niemiec. Zanim to jednak nastąpiło, napisał *Wstęp do przekładu*, w którym próbuje zinterpretować filozofię Herdera ze stanowiska marksistowskiego.

⁶ Klaus OEHLER, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 11(1957) 4: 520. Interesujące, że Lucien Braun twierdzi, iż pierwszym, który historię filozofii interpretował w kategoriach postępu jest Arystoteles. Zob. Lucien BRAUN, *Geschichte der Philosophiegeschichte*, übers. von Franz Wimmer. Bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von Ulrich Johannes Schneider (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990), 21.

⁷ Paul NATORP, *Philosophie. Ihr Problem und ihre Probleme. Einführung in den kritischen Idealismus* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1911), 69; IDEM, *Philosophie. Ihr Problem und ihre Probleme. Einführung in den kritischen Idealismus*, 2. verb. Aufl. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1918), 74.

⁸ „Die Philosophie entwickelt sich in ständischer, beruflicher und freipersönlicher Kulturbindung”. Alois DEMPf, *Selbstkritik der Philosophie und vergleichende Philosophiegeschichte im Umriss* (Wien: Verlag Herder, 1947), 210.

analizuje problem historii nie w kontekście postępu, ale ujawniającej się w niej bądź nie ciągłości⁹.

§ 3. W 1962 r. Manfred Brelage (1929–1963), uczeń Hansa Wagnera (1917–2000), publikuje na łamach *Zeitschrift für philosophische Forschung* tekst poświęcony zagadnieniu historii filozofii¹⁰, który po jego przedwczesnej śmierci zostaje włączony do książki podsumowującej dorobek krótkiego życia¹¹. W początkowych fragmentach tekstu czytamy:

Przez dziejowość filozofii rozumiemy tu sposób, w jaki filozofia jako każdorazowo współczesna jest obecna w historii. Historię filozofii zaś rozumiemy jako specyficznie ustrukturyzowaną przeszłość filozofii, którą posiada ona na podstawie swojej specyficznej dziejowości. Zobaczmy, jak dwie koncepcje dziejowości filozofii i struktury historii filozofii, które odeszły w naszym stuleciu, oparte są na dwóch zasadniczo różnych koncepcjach samej filozofii. Patrząc w przyszłość, możemy te dwa podstawowe typy scharakteryzować następująco:

1. Tam, gdzie filozofia jest ustalona jako nauka, tam też jej dziejowość (*Geschichtlichkeit*) pomyślana jest jako „badanie” naukowe; stosownie do tego historia filozofii pokazuje strukturę ciągłego postępu.

2. Tam, gdzie filozofia rozumiana jest jako wyraz światopoglądu, aktu istnienia, jej dziejowość nabiera charakteru ateoretycznego „rozstrzygnięcia”, historia filozofii ujawnia się jako nieciągły skutek procesów filozoficznych¹².

Brelage wskazuje zatem na istnienie dwóch zasadniczych typów refleksji historycznofilozoficznej, które stanowią konsekwencję refleksji filozoficznej i wiąże je z osobami Nicolaia Hartmanna oraz Karla Jaspersa. Pierwszy z nich postrzegany jest jako rzecznik historii filozofii rozumianej jako historia problemów (*Problemgeschichte*), która choć ma długą tradycję, o czym poniżej, to jednak przede wszystkim postrzegana jest w kontekście neokantyzmu. Drugi natomiast występuje jako obrońca nienaukowego charakteru filozofii, co oczywiście skutkuje odmienną koncepcją dziejów filozofii. Sytuacja przedstawiona przez Brelagego odnosi się do przełomu wieków XIX

⁹ Zob. Hans Michael BAUMGARTNER, *Kontinuität und Geschichte. Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1972); IDEM, „Philosophie der Geschichte nach dem Ende der Geschichtsphilosophie. Bemerkungen zum gegenwärtigen Stand des geschichtsphilosophischen Denkens”, *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* 12(1987), 3: 1–21.

¹⁰ Manfred BRELAGE, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie und die Philosophiegeschichte”, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 16 (1962), 3: 375–405.

¹¹ Manfred BRELAGE, *Die Geschichtlichkeit der Philosophie und die Philosophiegeschichte*, w: Manfred Brelage, *Studien zur Transzendentalphilosophie* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1965), 1–30.

¹² Ibidem, 1–2.

i XX, ale — jak się okazuje — ma o wiele większą tradycję. Interesujące jest to, że z perspektywy filozofii transcendentalnej historyczność filozofii potwierdza Werner Flach¹³.

§ 4. Brelage odwołuje się do Nicolaia Hartmanna jako tego, który w sposób najbardziej wyraźny przedstawia neokantowski program historii filozofii rozumianej jako historia problemów¹⁴. Jak powszechnie wiadomo, program historii filozofii jako historii problemów pochodzi od Wilhelma Windelbanda¹⁵, ale sam problem historii filozofii ma o wiele większą tradycję, na co — o czym będzie jeszcze mowa — zwracają uwagę Lutz Geldsetzer¹⁶ w swej fundamentalnej pracy oraz Otto Gerhard Oexle¹⁷.

To, co charakterystyczne dla historii problemów, Windelband wyraża już w *Przedmowie* do swojej słynnej książki z 1892 r., w której pisze:

Punkt ciężkości położyłem, co wychodzi na jaw już w zewnętrznej formie, na rozwój tego, co w filozoficznym rozważaniu najważniejsze: historię problemów i pojęć. Moim głównym zamiarem było rozumienie jej jako nieprzerwanej i wszystko obejmującej całości. Historyczne splątanie różnych toków myślowych, z których powstał nasz pogląd na świat i życie, stanowi najwłaściwszy przedmiot mojej pracy: i jestem przekonany, że to zadanie należy rozwiązać nie dzięki pojęciowej konstrukcji, lecz tylko dzięki wszechstronnemu, nieuprzedzonemu prześledzeniu faktów. Jeśli jednak — zapewne zgodnie z ekonomiczną przestrzenią — wydaje się przy tym, że stosunkowo większą część poświęcono starożytności, to opiera się to na przekonaniu, że dla historycznego zrozumienia naszego intelektualnego istnienia wykucie pojęć, które duch grecki wydarł temu, co rzeczywiste w przyrodzie i ludzkim życiu, jest ważniejsze niż wszystko, co od tego czasu — wyjąwszy filozofię Kantowską — zostało pomyślane¹⁸.

¹³ Werner FLACH, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie und der Problemcharakter des philosophischen Gegenstandes”, *Kant-Studien* 54(1963), 17–28.

¹⁴ Nicolai HARTMANN, „Zur Methode der Philosophiegeschichte”, w: IDEM, *Kleinere Schriften*, 3. Bd.: *Vom Neukantianismus zur Ontologie* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1958), 1–22. Pierwodruk: *Kant-Studien* 15 (1910), 459–485.

¹⁵ Wilhelm WINDELBAND, *Historia filozofii*, przeł. Andrzej J. Noras, *Idea — Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 22 (2010), 179–200. Pierwodruk: Wilhelm WINDELBAND, *Geschichte der Philosophie*, w: *Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Festschrift für Kuno Fischer*, hrsg. von Wilhelm Windelband, 2. Bd. (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905), 175–200.

¹⁶ Lutz GELDSETZER, *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert. Zur Wissenschaftstheorie der Philosophiegeschichtsschreibung und -betrachtung* (Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1968).

¹⁷ *Das Problem der Problemgeschichte 1880–1932*, hrsg. von Otto Gerhard Oexle (Göttingen: Wallstein Verlag, 2001).

¹⁸ Wilhelm WINDELBAND, *Geschichte der Philosophie* (Freiburg i.B.: Akademische Verlagsbuchhandlung von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1892), III–IV.

Książka w wydaniu drugim została znacznie rozszerzona¹⁹, od trzeciego zaś wydania nosi zmieniony tytuł, pod którym jest znana — *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*²⁰.

Nicolai Hartmann wskazuje na znaczenie pojęcia problemu dla tak rozumianej historii filozofii i pisze: „Pojęcie problemu jest tym, co najściślej wiąże filozofię z jej historią — ściślej niż jakkolwiek obszar kultury jest związany ze swoją historią”²¹. To przecież osobliwość filozofii, że w odróżnieniu od innych nauk jest skierowana do swoich dziejów i skierowanie to stanowi jej istotę. Dodatkowo akcent kładzie Hartmann na powszechny charakter wiedzy z zakresu historii filozofii, która nie istnieje w głowie filozofa, lecz zawsze przenikają się dwie kwestie, a mianowicie „[...] świadectwa osobowości i świadectwa naukowo obiektywnych problemów”²². Pojawiają się tu zatem, zdaniem Hartmanna, kwestia historii myślicieli oraz kwestia historii problemów. Akcent może zostać położony albo na jedną, albo na drugą stronę. W dwudziestym wieku kwestię znaczenia osobowości myślicieli dla rozumienia historii filozofii podejmuje Willy Moog (1888–1935), który w 1932 r. publikuje książkę *Das Leben der Philosophen*²³. Hartmann jest przeciwnego zdania niż Moog i pisze:

Jednakże sama filozofia jako taka nie istnieje w filozofujących osobowościach, lecz jedynie w filozofemach bądź problemach. Jej historia zatem nie może być niczym innym, jak historią problemów”²⁴.

Tak rozumianą historię problemów Hartmann uznaje za tożsamą z tym, co wcześniej Gustav Teichmüller (1832–1888) określa mianem „historii pojęć”, kiedy pisze: „Dlatego dla postępów filozofii pierwszy warunek stanowi historia pojęć”²⁵.

§ 5. Karl Jaspers charakteryzuje historię filozofii jako „myślenie metodyczne”²⁶ i podkreśla, że o wiele dłuższą tradycję ma „myślenie mityczne”²⁷.

¹⁹ Wilhelm WINDELBAND, *Geschichte der Philosophie*, 2. durchges. und erw. Aufl. (Tübingen–Leipzig: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1900).

²⁰ Wilhelm WINDELBAND, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, 3. durchges. Aufl. (Tübingen–Leipzig: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1908).

²¹ HARTMANN, „Zur Methode der Philosophiegeschichte”, 3.

²² Ibidem, 4.

²³ Willy MOOG, *Das Leben der Philosophen*, (Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1932).

²⁴ HARTMANN, „Zur Methode der Philosophiegeschichte”, 6.

²⁵ Gustav TEICHMÜLLER, *Studien zur Geschichte der Begriffe* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1874), III.

²⁶ Karl JASPERS, *Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge*, 28. Aufl. (München, Zürich: R. Piper & Co. Verlag, 1989), 16.

Można zatem dzieje myślenia zinterpretować jako proces przechodzenia od myślenia mitycznego do myślenia metodycznego, proces, który wprawdzie w filozofii i nauce dokonał się stosunkowo szybko, ale w świadomości powszechnej wydaje się być na początku drogi. Nie wolno jednak zapominać o tym, że Jaspers filozofię postrzega w opozycji do nauki, co przejawia się u niego między innymi w krytyce neokantowskiego stanowiska Windelbanda i Rickerta. Brelage uznaje za istotny w tym kontekście tekst Gadamera z książki jubileuszowej dedykowanej Paulowi Natorpowi²⁸. Ponadto, mając na względzie rozumienie filozofii jako osobistego rozwoju, Jaspers wyklucza możliwość polemiki. Podkreśla to w pochodzącym z 1955 r. *Posłowniu do Filozofii* z 1931 r., zwłaszcza w części drugiej, zatytułowanej *Polemik*²⁹. Możliwość ta zostaje wykluczona ze względu na nieracjonalny charakter filozofii. „Jeśli dyskusja filozoficzna nie może być w istocie rzeczą dyskusją racjonalną, jak to ma miejsce w naukach, to pytanie brzmi: czy w ogóle krytyka i polemika są możliwe w właściwej filozofii, czy też pozostaje tylko niema akceptacja”³⁰. Okazuje się więc, że warunkiem *sine qua non* historii filozofii jako nauki jest dla Jaspersa racjonalny charakter samej filozofii. Ponieważ jednak Jaspers ma w tej kwestii odmienne zdanie niż neokantyści, kwestionuje również naukowy charakter historii filozofii. Brelage dodaje, że analogicznie jak Jaspers rozumie historię filozofii Martin Heidegger, i odsyła do rozdziału piątego działu drugiego *Bycia i czasu*, noszącego tytuł *Czasowość i dziejowość*³¹, oraz do tekstu *Czas światoobrazu*³², zawartego w zbiorze *Drogi lasu*.

²⁷ „Die Geschichte der Philosophie als methodisches Denken hat ihre Anfänge vor zweieinhalb Jahrtausenden, als mythisches Denken aber viel früher”. Ibidem.

²⁸ Hans-Georg GADAMER, „Zur Systemidee in der Philosophie”, w: *Festschrift für Paul Natorp zum siebzigsten Geburtstage von Schülern und Freunden gewidmet*, hrsg. von Ernst Cassirer und Albert Görland (Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1924), 55–75.

²⁹ Karl JASPERS, *Nachwort (1955) zu meiner „Philosophie” (1931)*, w: IDEM, *Philosophie*, 1. Bd.: *Philosophische Weltorientierung*, 3. Aufl. (Berlin, Göttingen, Heidelberg: Springer-Verlag, 1956), XXX–XLVII.

³⁰ Ibidem, XLIV.

³¹ Martin HEIDEGGER, *Bycie i czas*, przeł. Bogdan Baran (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994), 522–563 (§§ 72–77).

³² Martin HEIDEGGER, „Czas światoobrazu”, przeł. Krzysztof Wolicki, w: IDEM, *Drogi lasu*, przeł. Jerzy Gerasimiuk i in. (Warszawa: Fundacja Aletheia, 1997), 67–95. Por. BRELAGE, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie und die Philosophiegeschichte”, 15–16. Dodać należy, że w tłumaczeniu niemieckiego „Die Zeit des Weltbildes” jako „Czas światoobrazu” jest trochę dowolności — wystarczy przetłumaczyć jako „Czas obrazu świata”, choć oczywiście nie brzmi to po Heideggerowsku.

§ 6. Problem, który wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla historii filozofii, to problem postępu, a punktem wyjścia trzeba uczynić rozważania Hegla zawarte w początkowych partiach *Wykładów z historii filozofii*, gdzie pisze: „Otóż kierując się tą ideą twierdzą, że dokonujące się w historii następowanie po sobie systemów filozofii jest tym samym, co następowanie po sobie określeń idei, jakie ma miejsce w wywodzie logicznym”³³. Hartmann protestuje, uznając, że Hegel chce za dużo i stwierdza: „Takiego rodzaju roszczenie jest zawsze przekroczeniem historycznej kompetencji i ignorowaniem tego, co charakterystyczne dla faktów”³⁴. Wydaje się jednak, że problemem nie jest uznanie postępu w historii filozofii, ile uznanie go w oparciu o konieczność charakterystyczną dla Heglowskiego ujęcia historii filozofii. W *Dodatku do Wykładów z historii filozofii*, który jest zapisem wprowadzenia z 1820 r., czytamy:

Zgodnie z tą ideą twierdzą więc, że następowanie po sobie systemów filozofii w historii jest takie samo jak następowanie w logicznym wywodzie określeń pojęcia idei. Twierdzą, że jeśli się pojęcia podstawowe ujawnionych w historii filozofii systemów rozważa czysto, pozbawiając tego, co dotyczy zewnętrznego kształtu, ich zastosowania do tego, co szczególne, to otrzymuje się na różnych stopniach określenie samej idei w jej logicznym pojęciu³⁵.

Hegel jest przekonany o rozumnym charakterze dziejów i w innym miejscu pisze: „Jedyną myślą, jaką wnosi filozofia, jest ta prosta myśl, że rozum panuje nad światem, że przeto i bieg dziejów powszechnych był rozumny”³⁶.

³³ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Wykłady z historii filozofii*, t. 1, przeł. Światosław Florian Nowicki, przejrzał Adam Węgrzecki (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994), 59. W oryginalnej formie: „Nach dieser Idee behauptete ich nun, daß die Aufeinanderfolge der Systeme der Philosophie in der Geschichte dieselbe ist als die Aufeinanderfolge in der logischen Ableitung der Begriffsbestimmungen der Idee”. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I*, w: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Werke in zwanzig Bänden*, 18. Bd., hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986), 48.

³⁴ HARTMANN, „Zur Methode der Philosophiegeschichte”, s. 11.

³⁵ „Nach dieser Idee behauptete ich nun, daß die Aufeinanderfolge der Systeme der Philosophie in der Geschichte *dieselbe* ist als *die Aufeinanderfolge in der logischen Ableitung* der Begriffsbestimmungen der Idee. Ich behauptete, daß, wenn man die Grundbegriffe der in der Geschichte der Philosophie erschienenen Systeme rein, dessen entkleidet, was ihre äußerliche Gestaltung, ihre Anwendung auf das Besondere und dergleichen betrifft, [behandelt,] so erhält man die verschiedenen Stufen der Bestimmung der Idee selbst in ihrem logischen Begriffe”. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, „Berliner Niederschrift der Einleitung. Angefangen am 24.X.1820”, w: IDEM, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, (Werke in zwanzig Bänden, 20. Bd., hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel) (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986), 477.

³⁶ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, przeł. Janusz Grabowski, Adam Landman, Wstęp Tadeusz Kroński (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958), 14.

Nieco dalej natomiast Hegel podkreśla znaczenie postępu w dziejach powszechnych i pisze: „Dzieje powszechne to postęp w uświadomieniu wolności, postęp, który mamy poznać w jego konieczności”³⁷. Problem postępu jest jednym z kluczowych w ujęciu dziejów ducha, ponieważ odpowiedź na pytanie o postęp nie jest jednoznaczna.

§ 7. Próba systematyzacji rozumienia historii filozofii nakazuje wskazać na to, że historiografia zakłada następujące rodzaje pojmowania dziejów:

- 1) doksografia,
- 2) historia filozofii jako historia pojęć,
- 3) historia filozofii jako historia idei,
- 4) historia filozofii jako historia problemów,
- 5) historia filozofii jako filozoficzna historia filozofii³⁸.

1. Jeśli idzie o pierwszy sposób rozumienia historii filozofii, to oczywiście wskazuje się na żyjącego najprawdopodobniej w III wieku Diogenesa Laertiosa, autora słynnego dzieła *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*³⁹. Zbigniew Kuderowicz (1931–2015) mówi w odniesieniu do tej metody, że jest to „metoda opisowa”, i pisze:

Pierwszy w myśli europejskiej typ historii filozofii można określić jako opisowy lub — z grecka — doksograficzny. [...] Zadaniem tej metody było uporządkowanie stanowisk, porównanie ich ze sobą w celu stwierdzenia różnic i podobieństw⁴⁰.

Kuderowicz podaje kilka przykładów myślicieli, którzy właśnie tę metodę stosują, spośród których pierwszym jest Johann Gottlieb Buhle (1763–1821),

³⁷ Ibidem, 29. W oryginale zdanie to, jak wiadomo, brzmi tak: „Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewußtsein der Freiheit — ein Fortschritt, den wir in seiner Notwendigkeit zu erkennen haben”. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, w: Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Werke in zwanzig Bänden*, 12. Bd., hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986), 31.

³⁸ Julius Stenzel (1883–1935) wspomina o uczniach Hegla, którymi są Eduard Zeller, Johann Eduard Erdmann oraz Kuno Fischer, i stwierdza, że uprawiają „czysto historyczną historię filozofii”. Julius STENZEL, „O problemie historii filozofii. Próba metodologiczna”, przeł. Andrzej J. Noras, *Idea — Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 28 (2016), 1: 396.

³⁹ Diogenes LAERTIOS, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przeł. Irena Krońska i in., Wstęp Kazimierz Leśniak (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968). Wydanie drugie — 1982.

⁴⁰ Zbigniew KUDEROWICZ, *Przegląd metod historii filozofii* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978), 6. Zob. na ten temat Mirosław TYL, *Filozofia — historia — historia filozofii. Filozoficzne konteksty polskiej historiografii filozofii XX wieku* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012), 235–263.

profesor w Getyndze, który w latach 1796–1804 publikuje ośmiotomowe dzieło zatytułowane *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*⁴¹. Drugim reprezentantem doksograficznej historii filozofii jest Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761–1819), wydający w latach 1798–1819 dwunastotomowe dzieło *Geschichte der Philosophie*⁴². Trzecim wreszcie przykładem podanym przez Kuderowicza jest francuski myśliciel Joseph-Marie de Gérando (1772–1842), autor książki *Histoire comparée des systèmes de philosophie*⁴³. Interesujące z polskiej perspektywy jest to, że w 1964 r. Jan Legowicz (1909–1992) publikuje dzieło *Zarys historii filozofii*, które w podtytule odnosi się do elementu doksograficznego⁴⁴. Jest to dzieło, które ma jeszcze kilka wydań za życia autora, a mianowicie w latach 1967, 1976, 1980, 1983 i wreszcie w 1991 r.

2. Gustav Teichmüller uchodzi za myśliciela, który historię filozofii rozumie jako historię pojęć, czemu daje wyraz w 1874 r., kiedy będąc profesorem w Dorpacie, publikuje książkę zatytułowaną *Studien zur Geschichte der Begriffe*⁴⁵. Dwa lata później ukazuje się nowe wydanie dzieła, a ściślej jego pierwsza część, ponieważ w wydaniu tym dzieło podzielono na trzy części. Książka miała też nieco zmodyfikowany tytuł, a pierwszy zeszyt Teichmüller poświęca Heraklitowi⁴⁶. W 1878 r. Teichmüller publikuje zeszyt drugi⁴⁷, trzeci zaś w 1879 r.⁴⁸ Rudolf Eucken (1846–1926), laureat literackiej Nagrody Nobla z 1908 r., który studiuje pod kierunkiem Teichmüllera i Rudolfa Hermanna Lotzego (1817–1881) w Getyndze, nawiązuje do mistrza w książce *Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart*⁴⁹. Piętnaście lat później, a pięć lat po śmierci mistrza Eucken publikuje drugie wy-

⁴¹ Johann Gottlieb BUHLE, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie und einer kritischen Literatur derselben*, 8 Bde (Göttingen: Vandenhöck und Ruprecht, 1796–1804).

⁴² Wilhelm Gottlieb TENNEMANN, *Geschichte der Philosophie*, 12 Bde (Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1798–1819).

⁴³ Joseph Marie DE GÉRANDO, *Histoire comparée des systèmes de philosophie, relativement aux principes des connaissances humaines* (Paris: Alexis Eymery, 1822).

⁴⁴ Jan LEGOWICZ, *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1964).

⁴⁵ TEICHMÜLLER, *Studien zur Geschichte der Begriffe*.

⁴⁶ Gustav TEICHMÜLLER, *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*, 1. Heft: *Herakleitos* (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1876).

⁴⁷ Gustav TEICHMÜLLER, *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*, 2. Heft: *Pseudohippokrates de diaeta — Herakleitos als Theolog — Aphorismen* (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1878).

⁴⁸ Gustav TEICHMÜLLER, *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*, 3. Heft: *Die praktische Vernunft bei Aristoteles* (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1879).

⁴⁹ Rudolf EUCKEN, *Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart* (Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1878).

danie książki, która nosi teraz nieco zmodyfikowany tytuł⁵⁰. Co więcej, od wydania trzeciego książka nosi jeszcze inny tytuł, a mianowicie *Geistige Strömungen der Gegenwart*⁵¹. Zasadnicza różnica między ujęciami Teichmüllera i jego ucznia sprowadza się do tego, co uwypukla Eucken w tytule swojej książki, a mianowicie pojawia się tam odniesienie do terażniejszości, które nie występuje u Teichmüllera.

W XX wieku głównym rzecznikiem historii filozofii rozumianej jako historia pojęć stał się Hans-Georg Gadamer (1900–2002), którą konstruuje w nawiązaniu do Martina Heideggera oraz w opozycji do Nicolaia Hartmanna, będącego w rozumieniu Gadamera najbardziej godnym uwagi reprezentantem neokantowskiej historii problemów⁵². Swoje stanowisko Gadamer tłumaczy w sposób prosty: „Ponieważ w filozofii idzie o jedność pojęcia”⁵³, do Hartmanna zaś odnosi się w następujący sposób: „Nicolai Hartmann, któremu wszyscy wiele zawdzięczamy, sformułował go ostrożniej: prawdziwym celem historii problemu jest wyostrzenie (i stałe udoskonalanie) świadomości problemu. W tym leży postęp filozofii”⁵⁴. Myślicielami, którzy oprócz Gadamera zasługują na uwagę, są Joachim Ritter (1903–1974), historyk Reinhart Koselleck (1923–2006) oraz socjolog Erich Rothacker (1888–1965). Jeśli idzie o teoretyczną stronę problemu, to znalazł on szczególnie wyraz w dwóch rozprawach Kosellecka, a mianowicie *Zeitschichten*⁵⁵ oraz *Begriffsgeschichten*⁵⁶.

3. Prekursorem historii filozofii rozumianej jako historia idei jest amerykański historyk filozofii Arthur Oncken Lovejoy (1873–1962), który w 1936 r.

⁵⁰ Rudolf EUCKEN, *Die Grundbegriffe der Gegenwart. Historisch und kritisch entwickelt*, 2. völlig umgearb. Aufl. (Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1893).

⁵¹ Rudolf EUCKEN, *Geistige Strömungen der Gegenwart. Der Grundbegriffe der Gegenwart* 3. umgearb. Aufl. (Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1904).

⁵² Zob. Hans-Georg GADAMER, „Begriffsgeschichte als Philosophie (1970)”, w: Hans-Georg GADAMER, *Gesammelte Werke*, 2. Bd.: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode. Ergänzungen. Register* (Tübingen: J.C.B Mohr (Paul Siebeck), 1993), 77–91. Na ten temat szerzej zob. Andrzej J. NORAS, „Problem historii filozofii. Część pierwsza”, *Ruch Filozoficzny* 72 (2016), 1: 7–27 oraz IDEM, „Problem historii filozofii. Część druga”, *Ruch Filozoficzny* 72 (2016), 2: 7–28.

⁵³ „Denn in der Philosophie geht es um die Einheit des Begriffs”. GADAMER, „Begriffsgeschichte als Philosophie”, 80.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Reinhart KOSELLECK, *Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000).

⁵⁶ Reinhart KOSELLECK, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Mit zwei Beiträgen von Ulrike Spree und Willibald Steinmetz sowie einem Nachwort zu Einleitungsfragmenten Reinhart Kosellecks von Carsten Dutt (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006).

wydaje książkę zatytułowaną *The Great Chain of Being*⁵⁷. Książka w języku polskim ukazuje się najpierw w 1999 r., a drugie wydanie ma miejsce dziesięć lat później⁵⁸. Lovejoy pisze, że przedmiotem teorii idei są „[...] pierwszorzędne i stałe czynniki dynamiki powracające w historii myśli”⁵⁹, i wymienia je:

Po pierwsze, są to ukryte lub nie do końca wyartykułowane założenia, czy też mniej lub bardziej nieuświadomione nawyki mentalne, funkcjonujące w myśleniu konkretnego człowieka lub pokolenia⁶⁰.

Po drugie, każdą ideę elementarną, którą historyk w ten sposób wyizoluje, próbuje on następnie zbadać w więcej niż jednej — docelowo oczywiście we wszystkich dziedzinach historii, w których zajmuje ona ważne miejsce, bez względu na to, czy dziedziny te nazwane są filozofią, nauką, literaturą, sztuką, religią czy polityką⁶¹.

Po trzecie, razem z tak zwanymi komparatystycznymi badaniami literackimi historia idei wyraża protest przeciwko częstym skutkom konwencjonalnych podziałów badań literackich i innych badań historycznych według narodowości lub języków⁶².

Po czwarte, kolejną cechą studiów nad historią idei jest wedle mojej definicji szczególne zainteresowanie przejawami poszczególnych idei elementarnych w kolektywnym myśleniu dużych grup ludzi, a nie jedynie w doktrynach lub opiniach małej liczby głębokich myślicieli czy znamienitych pisarzy⁶³.

W myśli rodzimej występuje warszawska szkoła historyków idei, za której twórcę uważany jest Tadeusz Kroński (1907–1958), a jej głównymi reprezentantami są Bronisław Baczko (1924–2016), Jan Garewicz (1921–2002), Henryk Hinz (1929–1992), Leszek Kołakowski (1927–2009), Zbigniew Kuderowicz (1931–2015), Zbigniew Ogonowski (1924), Ryszard Panasiuk (1931), Krzysztof Pomian (1934), Adam Sikora (1927–2011), Barbara Skarga (1919–2009), Jerzy Szacki (1929–2016) oraz Andrzej Walicki (1930).

⁵⁷ Arthur O. LOVEJOY, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea* (Cambridge, London: Harvard University Press, 1936). Lovejoy bardzo aktywnie działał na rzecz historii idei, czego wyrazem między innymi założone w 1940 r., ukazujące się do dziś czasopismo *Journal of the History of Ideas*. Zob. na ten temat Donald R. KELLEY, „What is Happening to the History of Ideas?” *Journal of the History of Ideas* 51 (1990), 1: 3–25.

⁵⁸ Arthur O. LOVEJOY, *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, przeł. Artur Przybysławski, wyd. 2 (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2009).

⁵⁹ Ibidem, 12.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, 19.

⁶² Ibidem, 21.

⁶³ Ibidem, 22.

4. Kwestię historii filozofii rozumianej jako historia problemów Klaus Oehler wiąże oczywiście z Windelbandem, chociaż wskazuje na innych myślicieli, uznając ich za prekursorów tego rodzaju rozumienia historii filozofii⁶⁴. Pierwszym z nich jest Otto Flügel (1842–1914), należący do szkoły Herbarta, który w 1876 r. publikuje dzieło zatytułowane *Die Probleme der Philosophie*⁶⁵. Kolejnym myślicielem, na którego wskazuje Oehler, jest Julius Bergmann (1839–1904), od 1875 r. aż do śmierci związany z Marburgiem, gdzie uprawia filozofię na marginesie szkoły marburskiej. W latach 1892–1893 Bergmann wydaje dwutomową *Historię filozofii*⁶⁶. Kolejnym filozofem jest austriacki benedyktyn Vincenz Knauer (1828–1894), który na krótko przed swoją śmiercią wydaje książkę zatytułowaną *Die Hauptprobleme der Philosophie*⁶⁷. Wreszcie ostatnim myślicielem jest Matthias Hamma (1845–1874), autor książki *Geschichte und Grundprobleme der Philosophie*⁶⁸, która została opublikowana po raz pierwszy pod tytułem *Geschichte und Grundfragen der Metaphysik*⁶⁹.

Klaus Oehler w swoich rozważaniach wskazuje na to, co wydaje się oczywiste dla znawcy tematu, a mianowicie na znaczenie koncepcji twórcy szkoły badeńskiej dla historii filozofii rozumianej jako historia problemów, i pisze tak: „Wilhelm Windelband był tym, który najbardziej wytrwale wysuwał programowe roszczenie historii problemów i poszukiwał jego realizacji w swojej «Historii filozofii»”⁷⁰. Zarazem jednak Oehler jest bardzo surowy w swojej ocenie dzieła filozofa i stwierdza: „Ale tak, jak wartościowe i ciągle znaczące jest dzieło Windelbanda, tak też nie prezentuje ono historii problemu w rozumieniu systematycznym”⁷¹. Oehler w swej krytyce

⁶⁴ Zob. OEHLER, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”, 521.

⁶⁵ Otto FLÜGEL, *Die Probleme der Philosophie und ihre Lösungen. Historisch-kritisch dargestellt* (Cöthen: Verlag von Otto Schulze, 1876).

⁶⁶ Julius BERGMANN, *Geschichte der Philosophie*, 1. Bd.: *Die Philosophie vor Kant*, 2. Bd.: *Die deutsche Philosophie von Kant bis Beneke* (Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1892–1893).

⁶⁷ Vincenz KNAUER, *Die Hauptprobleme der Philosophie in ihrer Entwicklung und theilweisen Lösung von Thales bis Robert Hamerling*. Vorlesungen gehalten an der k.k. Wiener Universität. (Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1892).

⁶⁸ Matthias HAMMA, *Geschichte und Grundprobleme der Philosophie im Grundriß dargestellt*, 2. Aufl. (Münster: Verlag der Theissingschen Buchhandlung, 1908). U Oehlera, najprawdopodobniej w rezultacie błędu drukarskiego, czytamy „Hammer”. Zob. OEHLER, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”, 521.

⁶⁹ Matthias HAMMA, *Geschichte und Grundfragen der Metaphysik* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1876).

⁷⁰ OEHLER, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”, 521.

⁷¹ Ibidem.

koncepcji Windelbanda posiłkuje się fragmentem tekstu Nicolaia Hartmanna poświęconym temu zagadnieniu, zatytułowanym *Myśl filozoficzna i jej historia*, gdzie autor analizuje kwestię historii problemów i pisze:

W swoim czasie Wilhelm Windelband wysunął program historii problemów i usiłował go przeprowadzić. Należało oczekiwać po takiej historii odnotowania stopniowego wgłębiania się w problemy, częściowych rozwiązań oraz przesunięć problematyki. W rezultacie powinno się było uzyskać dzieje postępów poznania. Zamiast tego wykład ogranicza się do podziału materiału na «dziedziny» lub dyscypliny w obrębie epok. Zostają podjęte tylko grupy problemów w ograniczonym, podłużnym przekroju, nie inaczej niż postępowano w odniesieniu do poszczególnych myślicieli przy całościowym ujmowaniu ich systemów. Wzajemne związki grup problemowych po części gubią się w takim ujęciu albo stają się nieprzejrzyste; poza tym zaś pozostaje się przy myślach i doktrynach, przy systemach i -izmach. Osiągnięcia poznawcze nie wyłaniają się bardziej z całej masy materiału myślowego niż przy wykładzie zamkniętych systemów⁷².

Najbardziej interesujące jest jednak ostatnie zdanie akapitu, którego Oehler nie przytacza, a które brzmi: „Prawdziwa historia problemów, która musi się opierać na rozpoznaniu tych samych problemów w myślowej pracy myślicieli, nie została napisana”⁷³.

5. Idea historii filozofii rozumianej jako filozoficzna historia filozofii pochodzi od Kanta, który w *Lose Blätter zu den Fortschritten der Metaphysik* zamieścił akapit tak właśnie zatytułowany: „Von einer philosophirenden Geschichte der Philosophie”, który warto tu zaprezentować w dłuższym fragmencie:

Wszelkie poznanie historyczne jest empiryczne, a więc jest poznaniem rzeczy, jakimi one są; nie takimi, jakimi koniecznie muszą być. To, co racjonalne prezentuje ono w jego konieczności. Historyczna prezentacja filozofii opowiada więc, jak się filozofuje i w jakim porządku filozofowało się dotąd. Ale filozofowanie jest stopniowym rozwojem ludzkiego rozumu, a to nie może iść dalej albo też zaczynać się na drodze empirycznej, a mianowicie przez same pojęcia. [...] Filozoficzna historia filozofii sama nie jest historyczna bądź empiryczna, lecz racjonalna, to jest *a priori* możliwa⁷⁴.

⁷² Nicolai HARTMANN, *Myśl filozoficzna i jej historia*, przeł. Jan Garewicz, w: IDEM, *Myśl filozoficzna i jej historia. Systematyczna autoprezentacja* (Toruń: Wydawnictwo Comer, 1994), 19–20. Przekład lekko zmodyfikowany na podstawie artykułu najpierw opublikowanego w 1936 r., teraz zaś zamieszczonego w: Nicolai HARTMANN, „Der philosophische Gedanke und seine Geschichte”, w: IDEM, *Kleinere Schriften*. 2. Bd.: *Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte*. (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1957), 1–48 (tutaj 7–8).

⁷³ HARTMANN, *Myśl filozoficzna i jej historia*, 20.

⁷⁴ Immanuel KANT, *Lose Blätter zu den Fortschritten der Metaphysik*, w: IDEM, *Gesammelte Schriften*, 20. Bd.: *Handschriftlicher Nachlaß*. Bd. 7, hrsg. von Gerhard Lehmann (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1942), 340–341.

Do Kanta nawiązuje w tym kontekście dwóch myślicieli, a mianowicie Hermann Lübbe (ur. 1926), a następnie, nawiązujący również do Lübbego, Wolfgang Röd (1926–2014). Lübbe w książce pamiątkowej dedykowanej uczniowi Nicolaia Hartmanna, Gerhardowi Krügerowi (1902–1972), publikuje tekst zatytułowany „Philosophiegeschichte als Philosophie”⁷⁵. Tak rozumiana historia filozofii jest, zdaniem Lübbego, możliwa pomiędzy dwoma skrajnościami, spośród których pierwsza oznacza całkowitą rezygnację filozofii z naukowości, natomiast druga — identyfikację filozofii z historią filozofii⁷⁶.

Wolfgang Röd *Wprowadzenie* do książki, która stanowi prezentację skrótovej wersji historii filozofii, rozpoczyna od wskazania na potrzebę „filozofującej historii filozofii”⁷⁷. Autor odsyła również do swego artykułu poświęconego temu zagadnieniu⁷⁸, gdzie między innymi czytamy:

Jeśli historia filozofii chce być więcej niż czystą doksografią, jeśli więc nie ogranicza się ona do tego, jak myślano w przeszłości i ewentualnie, dlaczego tak a nie inaczej myślano, wówczas musi się ona rządzić zainteresowaniami filozoficznymi, to znaczy nie będzie się ona zajmować przekazanymi filozofemami z powodu czysto antykwarycznego zainteresowania, lecz będzie do nich podchodzić z nadzieją, że przez wyjaśnienie genezy problemów i próby rozwiązania problemu uzyska odpowiedzi na aktualne pytania⁷⁹.

Röd akcentuje dwie kwestie. Po pierwsze, filozoficzna historia filozofii preferuje „rozważanie systematycznych założeń pytań filozoficznych”⁸⁰ oraz, po drugie, jest ona krytyczna względem historii filozofii rozumianej jako historia idei.

Filozofująca historia filozofii stoi w opozycji do czystej historii idei, która — nawet jeśli oferuje ona ciekawe rezultaty — nie jest historią filozofii w ścisłym

⁷⁵ Hermann LÜBBE, „Philosophiegeschichte als Philosophie. Zu Kants Philosophiegeschichtsphilosophie”, w: *Einsichten. Gerhard Krüger zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Klaus Oehler und Richard Schaeffler (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1962), 204–229.

⁷⁶ Zob. *ibidem*, 205–206.

⁷⁷ Wolfgang RÖD, *Der Weg der Philosophie. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*, 1. Bd.: *Altertum, Mittelalter, Renaissance* (München: Verlag C.H. Beck, 1994), 15–17.

⁷⁸ Wolfgang RÖD, „Über die Möglichkeit einer philosophierenden Geschichte der Philosophie”, *Doxa* 17 (1989), 11–37.

⁷⁹ *Ibidem*, 11.

⁸⁰ Röd stwierdza: „Ponieważ w tym, co następuje, historia filozofii zostaje ujęta jako dyscyplina filozoficzna, a nie jako jedynie część historii kultury, przeto czysty aspekt rozumienia względnie wykładu — zadanie hermeneutyki — schodzi na plan drugi na rzecz rozważenia systematycznych założeń pytań filozoficznych i udzielonych na nie odpowiedzi”. Wolfgang RÖD, *Der Weg der Philosophie. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*, 1. Bd., 16.

znaczeniu i nie może jej zastąpić przede wszystkim dlatego, że idee niezależnie od kontekstu określonej filozofii nie mają filozoficznego znaczenia⁸¹.

Na gruncie polskim ciekawą odmianę rozumienia historii filozofii, analogiczną do przedstawionej przez Lübbecko i Röda, prezentuje Mieczysław Gogacz (ur. 1926), który swoje rozważania poświęcone zagadnieniu historii filozofii rozpoczyna w następujący sposób: „Tematem artykułu jest wyjaśnienie i obrona tezy, że historia filozofii stanowi naukę, która bada przede wszystkim faktyczne konsekwencje twierdzeń filozoficznych”⁸². Przedmiotem historii filozofii są zatem konsekwencje tez filozoficznych, a jednocześnie Gogacz podkreśla, że tak rozumiana historia filozofii stoi w opozycji do koncepcji (1) pozytywistycznej, (2) intuicjonistycznej, (3) fragmentarystycznej, (4) kulturowej i (5) erudycyjno-pozytywizującej.

§ 8. Twórca szkoły lwowsko-warszawskiej Kazimierz Twardowski (1866–1938) podejmuje kwestię rozumienia historii filozofii w artykule „Franciszek Brentano a historia filozofii (1895)”⁸³. Przedstawia trzy metody uprawiania historii filozofii, które odczytuje z książki Maurycego Straszewskiego (1848–1921) opublikowanej rok wcześniej⁸⁴. Są to mianowicie: (a) metoda biograficzna, która dzieje filozofii opiera na przedstawieniu postaci, które przyczyniły się do rozwoju filozofii; (b) krytyczno-sprawozdawcza — zestawiająca poszczególne zapatrywania i systemy filozoficzne, oceniając ich wartość; (c) konstrukcyjna, która stara się wykazać prawa kierujące rozwojem filozofii i może być aprioryczna bądź aposterioryczna⁸⁵. Twardowski omawia metodę konstrukcyjną i pisze:

Aprioryczna jest wtedy, jeżeli wychodzi z pewnego, z góry przyjętego poglądu na filozofię i odtwarza całość jej rozwoju według zasady a priori postawionej. Aposterioryczną zaś nazywa się metoda konstrukcyjna wtedy, gdy stara się o wydobycie ogólnych praw rozwoju filozofii z samych faktów dziejowych”⁸⁶.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Mieczysław GOGACZ, „W sprawie koncepcji historii filozofii”, *Zeszyty Naukowe KUL* 7 (1964), 3: 53.

⁸³ Kazimierz TWARDOWSKI, „Franciszek Brentano a historia filozofii”, w: IDEM, *Rozprawy i artykuły filozoficzne* (Lwów: Książnica-Atlas, 1927), 229–242.

⁸⁴ Maurycy STRASZEWSKI, *Dzieje filozofii w zarysie*, t. 1: *Ogólny wstęp do dziejów filozofii i dzieje filozofii na Wschodzie* (Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1894).

⁸⁵ Zob. ibidem, 67.

⁸⁶ TWARDOWSKI, „Franciszek Brentano a historia filozofii”, 229.

Książka Brentana, o której mowa⁸⁷, jest rzeczywiście konstrukcyjna i nie sposób dziś obronić jej stanowiska, a tymczasem Twardowski pisze:

Zdaje mi się jednak, że gdy chodzi o samą filozofię, nie o jej stosunek do innych dziedzin rozwoju umysłowego ludzkości, że wtedy filozofia historii filozofii, jaką podaje Brentano, może uchodzić za względnie i na razie najlepsze rozwiązanie piętrzących się właśnie na tym polu trudności⁸⁸.

§ 9. Zbigniew Kuderowicz wymienia następujące metody historii filozofii:

- 1) metoda opisowa — była już o tym mowa, że uznaje ją za tożsamą z metodą doksograficzną;
- 2) metoda wartościująca;
- 3) metoda wyjaśniająca;
- 4) metoda rozumiejąca;
- 5) metoda materialistyczno-dialektyczna.

Metodę wartościującą Kuderowicz odnosi do Hegla i pisze:

Hegel domagał się od historii filozofii, aby określiła miejsce każdego systemu w postępie poznawczym ludzkości i umiała wydobyć z dziedzictwa każdego doniosłego myśliciela to, co stanowi jego wkład w dzieło dochodzenia do prawdy. Historyk ma dokonać oceny dotychczasowych dziejów filozofii z punktu widzenia prawdy absolutnej, w której osiągalność Hegel nie wąpił ani przez chwilę⁸⁹.

Kuderowicz wskazuje na podstawowe zasady metody wartościującej, a mianowicie:

- 1) przekonanie o zachodzeniu w dziejach filozofii postępu poznawczego;
- 2) możliwość oceny systemów ze względu na ich udział w tym postępie;
- 3) przekonanie o ciągłości w rozwoju myśli filozoficznej, wykraczającej poza poszczególne szkoły i kierunki, a ogarniającej całość filozoficznych dociekań;
- 4) dążność do odkrycia w rozwoju filozofii takich regularności bądź prawidłowości, które rządzą procesem poznania;
- 5) świadomość, że droga do prawdy wiedzie poprzez teorie o prawdziwości względnej, czyli takie, które obok koncepcji prawdziwych zawierają fałszywe, a również takie, w których szereg twierdzeń jest formułowany nieściśle, bez należytego uzasadnienia i bez wyciągnięcia właściwych konsekwencji;
- 6) ocena wartości poznawczej powinna brać pod uwagę zawilgości postępu wiedzy,

⁸⁷ Franz BRENTANO, *Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand* (Stuttgart: Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger, 1895).

⁸⁸ TWARDOWSKI, „Franciszek Brentano a historia filozofii”, 239.

⁸⁹ KUDEROWICZ, *Przegląd metod historii filozofii*, 10.

a zwłaszcza udział w tym postępie koncepcji o względnej prawdziwości oraz zabiegów uściślających i precyzujących pojęcia i stanowiska⁹⁰.

Tym, co szczególnie uderza w tym momencie, jest sposób rozumienia postępu, albowiem wydaje się, że za taką filozofią historii filozofii kryje się koncepcja, którą można określić mianem metafizyki historii filozofii. Naczelną tezę owej metafizyki zdaje się być przekonanie, że w dziejach filozofii występuje linearny postęp, który prowadzi do uznania ciągłości dziejów. Tymczasem wydaje się, że tak rozumiana ciągłość najczęściej ma charakter jedynie chronologiczny, a przekonanie o istnieniu tej ciągłości wyraża Nicolai Hartmann, który w tytule artykułu, będącego pierwotnie wykładem wygłoszonym w 1922 r., wskazuje na konieczność odróżnienia tego, co historycznie, a więc uwarunkowane czasowo, od tego, co ponadhistoryczne⁹¹. Warto więc przy okazji zaznaczyć, że poszukiwanie praw owej filozofii historii filozofii musi zminimalizować obecność owej metafizyki. Kuderowicz podkreśla, że istnieją dwie odmiany metody wartościującej. Pierwszy sprowadza się do wyróżnienia jednego systemu, a przykładem jest dla niego *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* Windelbanda, natomiast drugi zasadza się na pluralizmie wartości, przykładem zaś jest *Historia filozofii* Władysława Tatarkiewicza.

W odniesieniu do metody wyjaśniającej Kuderowicz zauważa: „Metoda ta kształtuje się równolegle z metodą wartościującą we wspólnej opozycji do opisowej historii filozofii”⁹². Istotnym elementem tej metody jest to, że skupia się ona na badaniach genetycznych, ale jednocześnie rozumienie owej genezy może być odmienne i dlatego mówi Kuderowicz o jej odmianach. Przykładem ujęcia historycznego jest Kuno Fischer (1824–1907) i jego dzieściotomowa *Geschichte der neueren Philosophie*, która ukazywała się w latach 1854–1877. Z kolei ujęcie całościowe, które filozofię rozpatruje jako integralną część kultury, prezentuje Bogdan Suchodolski (1903–1992), szczególnie w pracach *Narodziny nowożytnej filozofii człowieka* (1963) oraz *Rozwój nowożytnej filozofii człowieka* (1967). Trzecią odmianą metody wyjaśniającej jest psychologiczna historia filozofii czy też, precyzyjniej, „psychologicznie zorientowana historia filozofii”⁹³, a jej głównym reprezentantem

⁹⁰ Ibidem, 11–12.

⁹¹ Nicolai HARTMANN, „Diesseits von Idealismus und Realismus. Ein Beitrag zur Scheidung des Geschichtlichen und Übergeschichtlichen in der Kantischen Philosophie“, w: IDEM, *Kleinere Schriften*, 2. Bd.: *Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1957), 278–322.

⁹² KUDEROWICZ, *Przegląd metod historii filozofii*, 14.

⁹³ Ibidem, s. 18.

jest Henri Bergson (1859–1941). Z kolei myślicielem próbującym dokonać syntezy metody wartościującej i wyjaśniającej jest, zdaniem Kuderowicza, Étienne Gilson (1884–1978) oraz rozwijający jego idee Stefan Swieżawski (1907–2004), który w 1966 r. wydaje monumentalną pracę poświęconą temu zagadnieniu⁹⁴. „Metoda rozumiejąca — pisze z kolei Kuderowicz — postawiła przed historią filozofii nowe zadania: rozpatrywania dawnej myśli w jej aktywności, w funkcjach kulturowych i społecznych”⁹⁵. Metoda ta jest dziełem Wilhelma Diltheya, który jako twórca przełomu antypozytywistycznego jest gorącym zwolennikiem odróżnienia nauk humanistycznych od nauk przyrodniczych, akcentującym autonomię nauk humanistycznych.

§ 10. Arthur Coleman Danto (1924–2013) podkreśla, że opowiadanie historii wymaga dowodów pojęciowych, a nie tylko dokumentalnych — i właśnie dowody te umożliwiają filozofującemu historykowi interpretację dziejów. „Istnieje — pisze Danto — wiele źródeł, z których da się wyprowadzić nie tylko materiał dowodowy dla historii, lecz także impulsy do niej”⁹⁶. Nie może być jednak mowy o dowolności, na co zwraca uwagę Herbert Schnädelbach, który pisze:

Źródeł obiektywności historii należy szukać w powtarzalności historycznego materiału, co sprzeciwia się jego dowolnemu porządkowaniu. Historycy nie mogą przecież przenieść dostarczonych danych pojedynczych na często wymyślone schematy, lecz oni muszą je zawsze odpowiednio dopasowywać⁹⁷.

§ 11. Hermeneutyka odgrywa istotną rolę w rozumieniu historii filozofii, a Emil Angehrn (ur. 1946) mówi o różnych typach odniesienia do historii filozofii, podkreślając, że „historia jest obecna w filozoficznym dyskursie na różnorodne sposoby”⁹⁸. Hermeneutyka odsyła do początków wieku XIX, ale przecież nie istnieje jedna hermeneutyka, a Lutz Geldsetzer podkreśla, że

⁹⁴ Stefan SWIĘŻAWSKI, *Zagadnienie historii filozofii* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966).

⁹⁵ KUDEROWICZ, *Przegląd metod historii filozofii*, 24.

⁹⁶ Arthur C. DANTO, *Analytische Philosophie der Geschichte* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1974), 200.

⁹⁷ Herbert SCHNÄDELBACH, „Opowiadać lub tworzyć historię? Jeszcze raz o sensie historii”, przeł. Andrzej Kiepas, Andrzej J. Noras, *Principia. Pisma Konceptyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej* 34 (2003), 94.

⁹⁸ Emil ANGEHRN, *Wege des Verstehens. Hermeneutik und Geschichtsdenken* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2008), 112. Problem ten Angehrn podejmuje w książce *Geschichtsphilosophie*, opublikowanej również po polsku — zob. Emil ANGEHRN, *Filozofia dziejów*, przeł. Józef Marzęcki (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2007).

pierwszym myślicielem odwołującym się do hermeneutyki jest Georg Friedrich Daniel Goess, który porusza problem już w rozprawie opublikowanej w 1794 r. *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie*⁹⁹. Faktem jest, że pojawia się u Goessa, który podkreśla, że historyk filozofii „[...] najbardziej zażyłe związany z prawami hermeneutyki wniknął w prawdziwy sens zdań”¹⁰⁰.

Angehrn podaje cztery typy odniesienia, a mianowicie¹⁰¹:

- a) odniesienie się do historycznych pozycji w kontekście odniesionych tematycznie prac filozoficznych; Autor mówi o podejściu komparatywnym;
- b) studium historyczne, które koncentruje się na jednym autorze;
- c) rekonstrukcja historiograficzna, będąca rozszerzeniem drugiego odniesienia;
- d) „autentycznie filozoficzna rekonstrukcja toku myślenia”¹⁰².

Kurt Flasch podkreśla, że Martin Heidegger przyswoił sobie rozumienie problemu historii za pośrednictwem Diltheya¹⁰³, a tymczasem Flasch jest przekonany o konieczności odejścia od Diltheyowskiego rozumienia historii. „Heidegger charakteryzuje historię filozofii w taki sposób, że nie może z tego powstać żaden impuls do historiografii filozofii”¹⁰⁴. Jest to o tyle istotne, że wyszedłszy z neokantyzmu, kwestionuje Heidegger neokantowską ideę historii filozofii rozumianej jako historia problemów.

§ 12. Znaczącą rolę w rozumieniu historii filozofii w jej relacji do filozofii samej odgrywa, o czym była już mowa, neokantyzm, o którym Jürgen Habermas w kontekście krytyki dokonanej przez wywodzącego się przeciw z niego Heideggera pisze: „Z perspektywy historii filozofii tej epoki rozpadającego się neokantyzmu — jedynej wówczas filozofii o znaczeniu światowym — nie chodziło o nawrót do ontologii przedkantowskiej”¹⁰⁵. Problem sprowadza się oczywiście do jego odrzucenia i powolnego odkrywania w latach osiemdziesiątych XX wieku. Niemniej jednak ważne jest to, że — jak

⁹⁹ Georg Friedrich Daniel GOESS, *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie und über das System des Thales. Zwo philosophische Abhandlungen* (Erlangen: Johann Jakob Palm, 1794). Por. GELDSETZER, *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert*, 25.

¹⁰⁰ GOESS, *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie*, 35.

¹⁰¹ Por. ANGEHRN, *Wege des Verstehens*, 112.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Zob. Kurt FLASCH, *Philosophie hat Geschichte*. 2. Bd.: *Theorie der Philosophiegeschichte* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2005), 208. Por. HEIDEGGER, *Bycie i czas*, 555–563 (§§ 77).

¹⁰⁴ FLASCH, *Philosophie hat Geschichte*, 2. Bd., 244–245.

¹⁰⁵ Jürgen HABERMAS, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, przeł. Małgorzata Łukasiewicz (Kraków: Universitas 2000), 166.

zauważa Friedrich H. Tenbruck (1919–1994), uczeń Heideggera, później się od niego dystansujący — „[...] przedstawia duchową siłę”¹⁰⁶.

Akcentowanie ścisłego związku między filozofią a jej historią można uznać za wyróżnik neokantyzmu. Franz Elieser Meyer pokazuje to na przykładzie Ernsta Cassirera, kiedy pisze:

Dla Cassirera nie istnieje żadne historyczne pytanie filozofii bez rozważenia jego ponadczasowego systematycznego znaczenia; nie istnieje żaden systematyczny problem bez przywołania całego szeregu przykładów z historii problemu”¹⁰⁷.

W podobnym duchu Michael Hänel odwołuje się aż do tekstu Hermanna Cohena poświęconego Langemu i jego „Geschichte des Materialismus”¹⁰⁸, podkreślając, że Cohen łączy rozważania poświęcone historii filozofii z nowym ugruntowaniem krytycznego idealizmu¹⁰⁹. Tekst ten Cohen pisał trzy razy za życia, a mianowicie w 1896, 1902 i 1914 r., i za każdym razem w zmodyfikowanej wersji¹¹⁰.

§ 13. Reasumując:

A. Heinz Kimmerle (1930–2016) podkreśla, że problem historii filozofii wymaga odpowiedzi na trzy pytania, a mianowicie: (1) jak mają się do siebie filozofia i historia? (2) jak filozofia zachowuje się wobec swojej historii? (3) jak zachowują się względem siebie historia i historia filozofii?¹¹¹ Tak rozumiana historia filozofii może być doksografią, biografią, diadochografią bądź heresografią¹¹². W pierwszym wypadku opisuje poglądy filozofów, w drugim zaś ich życie. W trzecim opisuje następstwo w ramach szkoły, natomiast w czwartym — odróżnienie kierunków nauczania.

¹⁰⁶ Friedrich H. TENBRUCK, „Geschichte und Geschichtsschreibung der Philosophie am Beispiel des Neukantianismus“, *Philosophische Rundschau. Eine Zeitschrift für philosophische Kritik* 35(1988), 1-2: 2.

¹⁰⁷ Franz Elieser MEYER, *Ernst Cassirer* (Hannover: Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, 1969), 10.

¹⁰⁸ Hermann COHEN, „Einleitung mit kritischem Nachtrag zur ‘Geschichte des Materialismus’ von F.A. Lange”, w: Friedrich Albert LANGE, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 2. Buch: *Geschichte des Materialismus seit Kant*. 5. (wohlfeile und vollständige) Aufl. (Leipzig: Verlag von J. Baedeker, 1896), XV–LXXVI.

¹⁰⁹ Zob. Michael HÄNEL, „Problemgeschichte als Forschung: Die Erbschaft des Neukantianismus”, w: *Das Problem der Problemgeschichte 1880–1932*, 102.

¹¹⁰ Zob. Andrzej J. NORAS, *Filozof czystego poznania. Rzecz o Hermannie Cohenie* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018), 97–104.

¹¹¹ Zob. Heinz KIMMERLE, *Philosophie — Geschichte — Philosophiegeschichte. Ein Weg von Hegel zur interkulturellen Philosophie* (Nordhausen: Traugott Bautz, 2009), 7.

¹¹² Zob. BRAUN, *Geschichte der Philosophiegeschichte*, 21–35.

B. *Philosophie hat Geschichte* („Filozofia ma historię”) — to tytuł dwutomowego dzieła Kurta Flascha¹¹³. Autor jest historykiem filozofii specjalizującym się w filozofii późnej starożytności i średniowiecza, co nie przeszkadza mu w znajomości współczesnych problemów historii filozofii. Często z perspektywy filozofii klasycznej krytykuje osiągnięcia współczesnych doktryn, kiedy na przykład stwierdza: „Filozofia historyczna nie istnieje w faworyzowanym przez Heideggera i Gadamera zwyczaju interpretowania filozofii jako «wyrażenia» albo elementu ich epoki”¹¹⁴. Dzieło Flascha swoim tytułem wskazuje na to, co fundamentalne dla filozofii, a mianowicie, że nie może ona być rozpatrywana bez historii.

C. *Philosophiegeschichte als philosophisches Problem* („Historia filozofii jako problem filozoficzny”) — tak z kolei brzmi tytuł książki, której autorką jest Petra Kolmer¹¹⁵, a który z pewnością oddaje istotę podjętego tu zadania. Historia filozofii nie jest problemem historycznym, lecz w pierwszym rzędzie filozoficznym. Nie można pominąć faktu, że historię filozofii odczytuje się zawsze przez pryzmat określonej wizji filozofii. Dlatego Ernst von Aster podkreśla, w odniesieniu do historii filozofii: „Jest zatem jednocześnie uprawianiem filozofii na temat filozofii”¹¹⁶.

D. „Myśl filozoficzna i jej historia” — to tytuł opublikowanego w 1936 r. obszernego artykułu Nicolaia Hartmanna¹¹⁷, która prezentuje „brzemienność w skutki program badania filozoficzno-historycznego”¹¹⁸. Flasch tak charakteryzuje zadania historyków filozofii w świetle rozważań Hartmanna: „Powinni oni pokazywać ciągłe wielkie problemy; w wielości mniemań powinni wykazywać jedność filozoficznej myśli”¹¹⁹. Hartmann występuje jednak zawsze jako rzecznik neokantowskiej historii problemów, przy czym Brelage widzi tu zależność istniejącą w ramach szkoły marburskiej i pisze: „Ugrun-

¹¹³ Kurt FLASCH, *Philosophie hat Geschichte*. 1. Bd.: *Historische Philosophie. Beschreibung einer Denkart*, 2. Bd.: *Theorie der Philosophiegeschichte* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2003–2005).

¹¹⁴ Ibidem, 2. Bd., 29.

¹¹⁵ Petra KOLMER, *Philosophiegeschichte als philosophisches Problem. Kritische Überlegungen namentlich zu Kant und Hegel* (Freiburg–München: Verlag Karl Alber, 1998).

¹¹⁶ Ernst VON ASTER, *Historia filozofii*, przeł. Jan Szewczyk (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969), 17.

¹¹⁷ Nicolai HARTMANN, „Der philosophische Gedanke und seine Geschichte“, w: IDEM, *Kleinere Schriften*, 2. Bd.: *Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1957), 1–48. Tłumaczenie polskie: HARTMANN, *Myśl filozoficzna i jej historia*, 13–71.

¹¹⁸ FLASCH, *Philosophie hat Geschichte*, 2. Bd., 408.

¹¹⁹ Ibidem.

owanie historii filozofii jako historii problemów zostaje przez Hartmanna rozwinięte za przykładem ugruntowania nauk ścisłych przez H. Cohena¹²⁰.

E. „Philosophiegeschichte als Philosophie. Zu Kants Philosophiegeschichtsphilosophie” („Historia filozofii jako filozofia. O Kanta filozofii historii filozofii”) — to z kolei tytuł opublikowanego w 1962 r. artykułu, którego autorem jest Hermann Lübbe. Petra Kolmer podkreśla, że po raz pierwszy został tu użyty termin „Philosophiegeschichtsphilosophie” — „filozofia historii filozofii”¹²¹. Tytuł główny — „historia filozofii jako filozofia” — wskazuje jednoznacznie, że kierunek, jaki obrała historia filozofii w swej orientacji na problemy, jest jak najbardziej słuszny.

BIBLIOGRAFIA

- ANGEHRN, Emil. *Filozofia dziejów*. Przełożył Józef Marzęcki. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2007.
- ANGEHRN, Emil. *Wege des Verstehens. Hermeneutik und Geschichtsdenken*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2008.
- ASTER, Ernst von. *Historia filozofii*. Przełożył Jan Szewczyk. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.
- BAUMGARTNER, Hans Michael. *Kontinuität und Geschichte. Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1972.
- BAUMGARTNER, Hans Michael. „Philosophie der Geschichte nach dem Ende der Geschichtsphilosophie. Bemerkungen zum gegenwärtigen Stand des geschichtsphilosophischen Denkens”. *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* 12 (1987), 3: 1–21.
- BERGMANN, Julius. *Geschichte der Philosophie*. 1. Bd.: *Die Philosophie vor Kant*. 2. Bd.: *Die deutsche Philosophie von Kant bis Beneke*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1892–1893.
- BRAUN, Lucien. *Geschichte der Philosophiegeschichte*. Übers. von Franz Wimmer. Bearbeitet und mit einem Nachwort versehen von Ulrich Johannes Schneider. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990.
- BRELAGE, Manfred. „Die Geschichtlichkeit der Philosophie und die Philosophiegeschichte”. *Zeitschrift für philosophische Forschung* 16 (1962), 3: 375–405.
- BRELAGE, Manfred. *Die Geschichtlichkeit der Philosophie und die Philosophiegeschichte*. W: IDEM, *Studien zur Transzendentalphilosophie*, 1–30. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1965.
- BRENTANO, Franz. *Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand*. Stuttgart: Verlag der J.G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger, 1895.
- BUHLE, Johann Gottlieb. *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie und einer kritischen Literatur derselben*. 8 Bde. Göttingen: Vandenhöck und Ruprecht, 1796–1804.
- COHEN, Hermann. *Einleitung mit kritischem Nachtrag zur „Geschichte des Materialismus” von F. A. Lange*. W: Friedrich Albert Lange. *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner*

¹²⁰ BRELAGE, „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”, 6.

¹²¹ KOLMER, *Philosophiegeschichte als philosophisches Problem*, 24.

- Bedeutung in der Gegenwart*. 2. Buch: *Geschichte des Materialismus seit Kant*. 5. (wohlfeile und vollständige) Aufl., XV–LXXVI. Leipzig: Verlag von J. Baedeker, 1896.
- DANTO, Arthur C. *Analytische Philosophie der Geschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1974.
- Das Problem der Problemgeschichte 1880–1932*. Hrsg. von Otto Gerhard Oexle. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001.
- DEMPF, Alois. *Selbstkritik der Philosophie und vergleichende Philosophiegeschichte im Umriss*. Wien: Verlag Herder, 1947.
- DILTHEY, Wilhelm. *Archive der Literatur in ihrer Bedeutung für das Studium der Geschichte der Philosophie*. W: IDEM. *Gesammelte Schriften*. 4. Bd.: *Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des deutschen Idealismus*, 555–575. Leipzig–Berlin: B.G. Teubner, 1921.
- DILTHEY, Wilhelm. *Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systemen*. W: IDEM. *Gesammelte Schriften*. 8. Bd.: *Weltanschauungslehre. Abhandlungen zur Philosophie der Philosophie*, 73–118. Leipzig–Berlin: B.G. Teubner, 1931.
- DILTHEY, Wilhelm. *Typy światopoglądów i ich rozwinięcie w systemach metafizycznych*. W: IDEM. *O istocie filozofii i inne pisma*, 113–175. Przeł. Elżbieta Paczkowska-Łagowska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- EUCKEN, Rudolf. *Die Grundbegriffe der Gegenwart. Historisch und kritisch entwickelt*. 2. völlig umgearb. Aufl. Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1893.
- EUCKEN, Rudolf. *Geistige Strömungen der Gegenwart*. Der Grundbegriffe der Gegenwart 3. umgearb. Aufl. Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1904.
- EUCKEN, Rudolf. *Geschichte und Kritik der Grundbegriffe der Gegenwart*. Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1878.
- FLACH, Werner. „Die Geschichtlichkeit der Philosophie und der Problemcharakter des philosophischen Gegenstandes”. *Kant-Studien* 54 (1963): 17–28.
- FLASCH, Kurt. *Philosophie hat Geschichte*. 1. Bd.: *Historische Philosophie. Beschreibung einer Denkart*. 2. Bd.: *Theorie der Philosophiehistorie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2003–2005.
- FLÜGEL, Otto. *Die Probleme der Philosophie und ihre Lösungen. Historisch-kritisch dargestellt*. Cöthen: Verlag von Otto Schulze, 1876.
- GADAMER, Hans-Georg. „Begriffsgeschichte als Philosophie” (1970). W: IDEM. *Gesammelte Werke*. 2. Bd.: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode. Ergänzungen, Register*, 77–91. Tübingen: J.C.B Mohr (Paul Siebeck), 1993.
- GADAMER, Hans-Georg. „Zur Systemidee in der Philosophie”. W: *Festschrift für Paul Natorp zum siebzigsten Geburtstage von Schülern und Freunden gewidmet*, 55–75. Hrsg. von Ernst Cassirer und Albert Görland. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1924.
- GELDSETZER, Lutz. *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert. Zur Wissenschaftstheorie der Philosophiegeschichtsschreibung und -betrachtung*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain, 1968.
- GÉRANDO, Joseph Marie de. *Histoire comparée des systèmes de philosophie, relativement aux principes des connaissances humaines*. Paris: Alexis Eymery, 1822.
- GOESS, Georg Friedrich Daniel. *Über den Begriff der Geschichte der Philosophie und über das System des Thales. Zwei philosophische Abhandlungen*. Erlangen: Johann Jakob Palm, 1794.
- GOGACZ, Mieczysław. „W sprawie koncepcji historii filozofii”. *Zeszyty Naukowe KUL* 7 (1964), 3: 53–57.
- HABERMAS, Jürgen. *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*. Przełożyła Małgorzata Łukasiewicz. Kraków: Universitas 2000.

- HÄNEL, Michael. „Problemgeschichte als Forschung: Die Erbschaft des Neukantianismus”. W: *Das Problem der Problemgeschichte 1880–1932*. Hrsg. von Otto Gerhard Oexle. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001.
- HAMMA, Matthias. *Geschichte und Grundfragen der Metaphysik*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1876.
- HAMMA, Matthias. *Geschichte und Grundprobleme der Philosophie im Grundriß dargestellt*. 2. Aufl. Münster: Verlag der Theissing'schen Buchhandlung, 1908.
- HARTMANN, Nicolai. „Der philosophische Gedanke und seine Geschichte”. W: IDEM. *Kleinere Schriften*. 2. Bd.: *Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte*, 1–48. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1957.
- HARTMANN, Nicolai. „Diesseits von Idealismus und Realismus. Ein Beitrag zur Scheidung des Geschichtlichen und Übergeschichtlichen in der Kantischen Philosophie”. W: IDEM. *Kleinere Schriften*. 2. Bd.: *Abhandlungen zur Philosophie-Geschichte*, 278–322. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1957.
- HARTMANN, Nicolai. *Myśl filozoficzna i jej historia*. Przełożył Jan Garewicz. W: IDEM. *Myśl filozoficzna i jej historia. Systematyczna autoprezentacja*, 13–71. Toruń: Wydawnictwo Comer, 1994.
- HARTMANN, Nicolai. „Zur Methode der Philosophiegeschichte”. W: IDEM. *Kleinere Schriften*. 3. Bd.: *Vom Neukantianismus zur Ontologie*, 1–22. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1958. Pierwodruk: *Kant-Studien* 15 (1910): 459–485.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. „Berliner Niederschrift der Einleitung. Angefangen am 24.X. 1820”. W: IDEM. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL. *Werke in zwanzig Bänden*. 20. Bd. Hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. W: IDEM. *Werke in zwanzig Bänden*. 12. Bd. Hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I*. W: IDEM. *Werke in zwanzig Bänden*. 18. Bd. Hrsg. von Eva Moldenhauer und Karl Markus Michel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Wykłady z filozofii dziejów*. T. 1. Przełożyli Janusz Grabowski i Adam Landman. Wstęp Tadeusz Kroński. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Wykłady z historii filozofii*. T. 1. Przełożył Światosław Florian Nowicki. Przejrzał Adam Węgrzecki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.
- HEIDEGGER, Martin. *Bycie i czas*. Przełożył Bogdan Baran. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.
- HEIDEGGER, Martin. „Czas światooobrazu”. Przełożył Krzysztof Wolicki. W: Martin Heidegger. *Drogi lasu*. Przełożył Jerzy Gerasimiuk i in., 67–95. Warszawa: Fundacja Aletheia, 1997.
- HERDER, Johann Gottfried. *Myśli o filozofii dziejów*. T. 1-2. Przełożył Jerzy Gałeccki. Wstęp i komentarz Emil Adler. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.
- JASPERS, Karl. *Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge*. 28. Aufl. München–Zürich: R. Piper & Co. Verlag, 1989.
- JASPERS, Karl. „Nachwort (1955) zu meiner ‘Philosophie’” (1931). W: IDEM. *Philosophie*. 1. Bd.: *Philosophische Weltorientierung*. 3. Aufl., XXX–XLVII. Berlin–Göttingen–Heidelberg: Springer-Verlag, 1956.
- KANT, Immanuel. *Lose Blätter zu den Fortschritten der Metaphysik*. W: IDEM. *Gesammelte Schriften*. 20. Bd.: *Handschriftlicher Nachlaß*. Bd. 7. Hrsg. von Gerhard Lehmann. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1942.

- KELLEY, Donald R. „What is Happening to the History of Ideas?” *Journal of the History of Ideas* 51(1990), 1: 3–25.
- KIMMERLE, Heinz. *Philosophie — Geschichte — Philosophiegeschichte. Ein Weg von Hegel zur interkulturellen Philosophie*. Nordhausen: Traugott Bautz, 2009.
- KNAUER, Vincenz. *Die Hauptprobleme der Philosophie in ihrer Entwicklung und theilweisen Lösung von Thales bis Robert Hamerling*. Vorlesungen gehalten an der k.k. Wiener Universität. Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1892.
- KOLMER, Petra. *Philosophiegeschichte als philosophisches Problem. Kritische Überlegungen namentlich zu Kant und Hegel*. Freiburg–München: Verlag Karl Alber, 1998.
- KOSELLECK, Reinhart. *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Mit zwei Beiträgen von Ulrike Spree und Willibald Steinmetz sowie einem Nachwort zu Einleitungsfragmenten Reinhart Kosellecks von Carsten Dutt. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006.
- KOSELLECK, Reinhart. *Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000.
- KUDEROWICZ, Zbigniew. *Przegląd metod historii filozofii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- LAERTIOS, Diogenes. *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Przetłoczyła Irena Krońska i in. Wstęp Kazimierz Leśniak. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. Wydanie drugie – 1982.
- LEGOWICZ, Jan. *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1964.
- LOVEJOY, Arthur O. *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1936.
- LOVEJOY, Arthur O. *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*. Przetłoczył Artur Przybyśławski. Wyd. 2. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2009.
- LÜBBE, Hermann. „Philosophiegeschichte als Philosophie. Zu Kants Philosophiegeschichtsphilosophie”. W: *Einsichten. Gerhard Krüger zum 60. Geburtstag*, 204–229. Hrsg. von Klaus Oehler und Richard Schaeffler. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1962.
- MEYER, Franz Elieser. *Ernst Cassirer*. Hannover: Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, 1969.
- MOOG, Willy. *Das Leben der Philosophen*. Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1932.
- NATORP, Paul. *Philosophie. Ihr Problem und ihre Probleme. Einführung in den kritischen Idealismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1911.
- NATORP, Paul. *Philosophie. Ihr Problem und ihre Probleme. Einführung in den kritischen Idealismus*. 2. verb. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1918.
- NORAS, Andrzej J. *Filozof czystego poznania. Rzecz o Hermannie Cohenie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018.
- NORAS, Andrzej J. „Problem historii filozofii. Część pierwsza”. *Ruch Filozoficzny* 72 (2016), 1: 7–27.
- NORAS, Andrzej J. „Problem historii filozofii. Część druga”. *Ruch Filozoficzny* 72(2016), 2: 7–28.
- OEHLEK, Klaus. „Der Entwicklungsgedanke als heuristisches Prinzip der Philosophiehistorie”. *Zeitschrift für philosophische Forschung* 17 (1963), 4: 604–613.
- OEHLEK, Klaus. „Die Geschichtlichkeit der Philosophie”. *Zeitschrift für philosophische Forschung* 11(1957), 4: 504–526.
- RÖD, Wolfgang. *Der Weg der Philosophie. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. 1. Bd.: *Altertum, Mittelalter, Renaissance*. München: Verlag C.H. Beck, 1994.

- RÖD, Wolfgang. „Über die Möglichkeit einer philosophierenden Geschichte der Philosophie”. *Doxa* 17(1989), 11–37.
- SCHNÄDELBACH, Herbert. *Hegel. Wprowadzenie*. Przełożył Andrzej J. Noras. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.
- SCHNÄDELBACH, Herbert. „Opowiadać lub tworzyć historię? Jeszcze raz o sensie historii”. Przełożyli Andrzej Kiepas i Andrzej J. Noras. *Principia. Pisma Konceptyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej* 34 (2003), 91–107.
- STENZEL, Julius. „O problemie historii filozofii. Próba metodologiczna”. Przełożył Andrzej J. Noras. *Idea — Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 28(2016), 1: 386–424.
- STRASZEWSKI, Maurycy. *Dzieje filozofii w zarysie*. T. 1: *Ogólny wstęp do dziejów filozofii i dzieje filozofii na Wschodzie*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1894.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. *Zagadnienie historii filozofii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- TEICHMÜLLER, Gustav. *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*. 1. Heft: *Herakleitos*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1876.
- TEICHMÜLLER, Gustav. *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*. 2. Heft: *Pseudohippokrates de diaeta — Herakleitos als Theolog — Aphorismen*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1878.
- TEICHMÜLLER, Gustav. *Neue Studien zur Geschichte der Begriffe*. 3. Heft: *Die praktische Vernunft bei Aristoteles*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1879.
- TEICHMÜLLER, Gustav. *Studien zur Geschichte der Begriffe*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1874.
- TENBRUCK, Friedrich H. „Geschichte und Geschichtsschreibung der Philosophie am Beispiel des Neukantianismus”. *Philosophische Rundschau. Eine Zeitschrift für philosophische Kritik* 35 (1988), 1–2: 1–15.
- TENNEMANN, Wilhelm Gottlieb. *Geschichte der Philosophie*. 12 Bde. Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1798–1819.
- TYL, Mirosław. *Filozofia — historia — historia filozofii. Filozoficzne konteksty polskiej historiografii filozofii XX wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
- TWARDOWSKI, Kazimierz. *Franciszek Brentano a historia filozofii*. W: IDEM. *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, 229–242. Lwów: Książnica-Atlas, 1927.
- WINDELBAND, Wilhelm. *Geschichte der Philosophie*. Freiburg i.B.: Akademische Verlagsbuchhandlung von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1892.
- WINDELBAND, Wilhelm. *Geschichte der Philosophie*. 2. durchges. und erw. Aufl. Tübingen, Leipzig: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1900.
- WINDELBAND, Wilhelm. *Geschichte der Philosophie*. W: *Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Festschrift für Kuno Fischer*. Hrsg. von Wilhelm Windelband. 2. Bd., 175–200. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, 1905.
- WINDELBAND, Wilhelm. *Historia filozofii*. Przełożył Andrzej J. Noras. *Idea — Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych* 22(2010), 179–200.
- WINDELBAND, Wilhelm. *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. 3. durchges. Aufl. Tübingen–Leipzig: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1908.

TEZY DO PROBLEMU HISTORII FILOZOFII

Streszczenie

Artykuł jest próbą systematyzacji poglądów na temat historii filozofii. Punktem wyjścia analiz są koncepcje występujące w filozofii pokantowskiej, w której ujawniają się znaczące różnice w rozumieniu historii filozofii. Może ona być rozumiana jako doksografia, jako historia pojęć, jako historia idei, jako historia problemów czy wreszcie jako filozoficzna historia filozofii. Autor prezentuje główne założenia każdego z przywołanych ujęć historii filozofii, wskazując jednocześnie na szczególną wartość historii filozofii ujętej jako historia problemów oraz jako filozoficzna historia filozofii. Dodatkowo odwołuje się do polskich badaczy problemu, a mianowicie Kazimierza Twardowskiego, Zbigniewa Kuderowicza czy Mieczysława Gogacza. Osobną pozycję w zaprezentowanych analizach zajmuje hermeneutyka i charakterystyczna dla niej krytyka stanowiska zaprezentowanego przez Wilhelma Diltheya.

PROBLEM OF HISTORY OF PHILOSOPHY THESIS

Summary

The article is an attempt to systematize views on the subject of history of philosophy. Starting point of the analysis are the conceptions occurring in the post-Kantian philosophy, where significant differences in understanding the history of philosophy reveals themselves. History of philosophy may be understood as doxography, as a history of concepts, as history of idea, as a history of problems or, finally, as a philosophical history of philosophy. Author presents main assumptions of each of before mentioned approaches, pointing to the special value of history of philosophy treated as a history of problems and philosophical history of philosophy. Additionally author appeals to Polish researchers of that problem being Kazimierz Twardowski, Zbigniew Kuderowicz or Mieczysław Gogacz. Separate position in presented analysis takes hermeneutics and her characteristic criticism of the position presented by Wilhelm Dilthey.

Słowa kluczowe: historia filozofii; historia pojęć; historia idei; historia problemów; filozoficzna historia filozofii.

Key words: history of philosophy; history of concepts; history of ideas; history of problems; philosophical history of philosophy.

Information about Author: Prof. Dr. hab. ANDRZEJ J. NORAS — University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities, Institute of Philosophy; address for correspondence: ul. Bankowa 11, PL 40-007 Katowice; e-mail: andrzej.noras@us.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4150-2766>.